

Suomen hallitusmuoto 1919

Svinhufvud, Mannerheim ja valtionpäämiehen asema

Kutsuseminaari 14.12.2018

Eduskunnan Pikkuparlamentin auditorio

Professori Martti Häikiö: Svinhufvud korkeimman vallan haltiana 1918

Tervetuloa kahden säätiön puolesta!

P. E. Svinhufvudin muistosäätiö perustettiin 1950-luvulla saamaan aikaan patsas, joka Väinö Aaltosen muotoilemana paljastettiin eduskuntatalon edessä 1961. Toinen suurhanke oli elämäkerta, jonka Einar W. Juva julkaisi kaksiosaisena. Viime vuosikymmeninä merkittävää on ollut muun muassa Oikeustaistelun muistomerkin siirtäminen radan levennyksen tieltä Luumäen asemalla.

Kuluneet kaksi vuotta ovat olleet poikkeuksellisen aktiivisuuden aikaa. Tänä vuonna järjestettiin seminaari Svinhufvudin pakoyrityksen satavuotispäivänä 5.2.2018. Tuotettiin dokudraama Svinhufvudin paosta Tarmo 1918, joka on nähtävissä Youtubessa. Tärkeintä on ollut jo vuosien ajan Kotkaniemen pelastamiseen osallistuminen. Huippukohtana oli 18.5.2018 pidetyt upeasti peruskorjatun Kotkaniemen avajaiset. Tänä pidetyssä hallintoneuvoston kokouksessa puheenjohtajaksi valittiin toimitusjohtaja Jyri Häkämies valtioneuvos Riitta Uosukaisen työn jatkajaksi.

Kotkaniemi-säätiö ylläpitää Kotkaniemeä. Säätiön hallituksen nykyiset jäsenet nimeää Etelä-Karjalan liitto, Lappeenrannan kaupunki, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Luumäen kunta, P. E. Svinhufvudin muistosäätiö ja Svinhufvud af Qvalstad -sukuyhdistys.

Miksi vallankumous?

Tämän seminaarin aiheena on Suomen valtionpäämiehen asema ja toiminta erityisesti vuosina 1918 ja 1919. Ennen kuin mennään siihen, on välttämätöntä nostaa esiin kaikkein oleellisin kysymys: Miksi Suomessa tehtiin vallankumous?

Ilman sosialistien aseellista vallankumousta, jolla kaadettiin vallitseva yhteiskuntajärjestys, kehitys olisi varmasti ollut hyvin erilainen.

Yleisin käsitys kumpuaa Väinö Linnan teoksesta Täällä Pohjantähden alla. Sen keskiössä on torpparin poika Akseli Koskela. Tieto-Finlandian juuri saanut Seppo Aalto kumoo torppariselityksen teoksessaan Kapina tehtailla. Kuusankoski 1918. Aalto osoittaa, että kapinan teki järjestäytynyt työväki tehdaspaikkakunnilla.

Tässä esityksessä tarkastelen kuitenkin tapahtumia valtionjohdon eli hallitusmuodon näkökulmasta.

Eduskunta valtionpäämiehenä.

Suomen valtionpäämiehenä oli keisarin vallasta luopumisen jälkeen Venäjän väliaikainen hallitus aina 7.11.1917 saakka, jolloin senaatin varapuheenjohtaja Emil Nestor Setälä totesi valtioyhteyden katkenneen. Eduskunnan puhemiehistö esitti eduskunnalle, että väliaikaisesti valtionpäämieheksi valittaisiin kolme valtionhoitajaa. Mutta kun tämä ei onnistunut kaavailtujen henkilöiden kieltäytymisen takia, eduskunta päätti itse julistautua korkeimman vallan haltijaksi 15.11.1917.

Syntyi tilanne, jossa eduskunta oli sekä lainsäätävä että valtionpäämies. Senaatilla ei tarkkaan ottaen ollut oikeutta edes esittää lakeja eduskunnalle, vaan asia hoidettiin niin, että esitykset teki eduskunnan puhemiehistö senaatin ehdotuksesta.

Käytännössä eduskunnan 27.11.1917 valitsema Svinhufvudin senaatti kuitenkin jatkoi hyvin pitkälle aiempaan tapaan, mutta muodollis-juridisesti kaikki valta oli eduskunnalla.

Tilanne kuitenkin muuttui dramaattisesti – ja traagisesti – kun maan suurin puolue teki aseellisen vallankumouksen ja kaatoi eduskunnan ja senaatin. Eduskuntaa ei ollut eikä se kokoontunut.

Kaksi hallitusta.

Senaatin jäsenistä osa ennätti paeta Vaasaan muodostaen sinne Vaasan senaatin, jota aluksi johti Heikki Renvall ja Svinhufvudin sen jälkeen, kun hän pääsi Vaasaan. Hän oli paennut Helsingistä 3.3. ja siirtynyt Saksan ja Ruotsin kautta Vaasaan. Saksalaisten vapautettua Helsingin siellä maan alla piileskelleet senaattorit marssivat senaatin linnaan ja muodostivat siellä Kyösti Kallion johdolla Helsingin senaatin. Suomella oli kaksi hallitusta samaan aikaan eikä kumpikaan alistunut toisen määräysvaltaan.

Tilanteen sekavuutta huhtikuun lopussa lisäsi se, että kapinahallitus oli vielä maassa Kullervo Mannerin johdolla ja Etelä-Suomen vapautukseen ratkaisevalla tavalla osallistunut Saksan armeija oli tosiasiansa merkittävin voimatekijä.

Oikeusjärjestyksen kannalta merkittävä oli myös syvä ristiriita siitä, onko noudatettava vuoden 1909 sotatilalaki. Mannerheimin johtama armeija katsoi, että sotatilalaki on voimassa, kun taas Svinhufvudin johtama senaatti katsoi, että laki oli laittomassa järjestyksessä syntynyt eikä se ollut siis voimassa.

Yhtynyt senaatti ja tynkäeduskunta.

Toukokuun alussa 1918 Vaasan ja Helsingin senaatti yhtyivät Helsingissä. Venäläiset joukot saatiin vapaussodassa karkotetuksi maasta. Kapina oli kukistettu raskaalla sisällissodalla. Kummassakin saksalaisten avulla oli hyvin tärkeä osuus.

Eduskunta kutsuttiin koolle. Tässä ns. tynkäeduskunnassa oli 87 kansanedustajaa, koska SDP:n kansanedustajat oli suljettu pois yhtä lukuun ottamatta. Hän oli edellisvuoden senaattori Matti Paasivuori, joka todistettavasti ei ollut mitenkään osallistunut kapinaan.

Valtionpäämies.

Mutta eduskunta oli nyt siis edelleen korkeimman vallan haltia. Ensimmäisiä asioita, joita eduskunta ryhtyi järjestämään, oli korkeimman vallan kysymys. Senaatti esitti, että korkein valta siirrettäisiin eduskunnalta senaatin puheenjohtaja P.E. Svinhufvudille, josta näin ollen tulisi valtionhoitaja ja yksinvalti. Pöydittiin, pitäisikö korkein valta antaa Svinhufvudille senaatin puheenjohtajana vai henkilönä. Jälkimmäinen kanta voitti.

Valtionhoitajan valtaoikeudet perustuivat vuoden 1772 hallitusmuotoon ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjaan.

Eduskunta valitsi senaatin puheenjohtaja P. E. Svinhufvudin 18.5. korkeimman vallan haltiaksi, toistaiseksi eli siihen saakka, kunnes hallitusmuotokysymys saataisiin ratkaistuksi. Käytännössä Svinhufvud sai Venäjän vallan aikana kenraalikuvernöörille kuuluneen senaatin puheenjohtajuuden. Ulkopoliittikan katsottiin olevan hänen tärkein toimialueensa.

Svinhufvudille osoitettiin valtion virka-asunto Vuorimiehenkatu 1 Helsingissä.

Tässä talossa olivat asuneet Venäjän kenraalikuvernööri Seyn ja venäläinen pääministeri Borovitinov. Muistosäätiö on tutkinut mahdollisuuksia saada laatan tämän talon seinään muistuttamaan Suomen ensimmäisen omasta valtionpäämiehestä.

Pää-, ulko- ja sotaministeri.

Hyvin pian Svinhufvud ryhtyi järjestämään valtioelinten hoitamista uudessa tilanteessa. Senaatin varapuheenjohtajaksi eli pääministeriksi hän nimitti 27.5.1918 J. K. Paasikiven. Ulkoministeriksi hän nimitti Otto Stenrothin ja sotaministeriksi Wilhelm Thesleffin – molemmat uusia virkoja Suomessa.

Siniristilippu.

Seuraavana päivän eduskunta hyväksyi siniristilipun Suomen lipuksi. Svinhufvud vahvisti lain seuraavana päivänä, 29. toukokuuta, joka tarkkaan ottaen on Suomen siniristilipun syntymäpäivä, vaikka viime keväänä tapauksen satavuotispäivää juhlittiin Haminassa 28.5.

Valtiorikosoikeudet.

Seuraava suuri ratkaistava asia oli mitä tehdä kapinallisille. Vankeja 80 000 huhtikuun lopussa. Ne olivat armeijan vastuulla. Pikaoikeudet ja valkoinen terrori riistivät monelta vangilta hengen. Senaatin kanta oli, että oikeusvaltiossa ketään ei pidä tuomita ilman oikeudenkäyntiä. Siksi eduskunta säätöi lain, jonka nojalla asetettiin 140 valtiorikosoikeusistuina ja valtiorikosylyioikeuden. Valtiorikosoikeuksissa oli viisi jäsentä: lainoppinut puheenjohtaja, yksi lainoppinut jäsen, yksi upseerijäsen ja kaksi maallikkojäsentä.

Oikeudet käsittelivät 75 575 tapausta, joista tuomioita annettiin 67 788. Avunannosta valtiopetokseen tuomittiin 55 663 henkilöä, valtiopetoksesta 6 441 henkilöä. Rikoksesta eli ryöstöstä tuomion sai 1 961 henkilöä. Ryöstöiksi katsottiin punakaartilaisten suorittamat takavarikoinnit. Yleisin tuomio oli 2–3 vuotta kuritushuonetta, jonka sai 46,5 prosenttia tuomituista. Yhteensä tuomion sai ehdollisena 88 prosenttia tuomituista. Kuolemanrangaistuksia annettiin 555 eli 0,8 prosenttia tuomioista, ja niistä pantiin täytäntöön noin 113.

Perustuslaillinen monarkia.

Hallitusmuodon kannalta tärkeä oli 14.5.1918 julkaistu kansalaisadressi perustuslaillisen monarkian puolesta. Mielialat etenkin Helsingissä olivat kääntyneet vahvasti saksalaisten joukkojen vapautettua kaupungin. Mitkä olivat perustuslaillisen monarkian pääperustelut? Yksipuolisen eduskuntavallan katsottiin johtaneen kapinaan. Uuden kapinan ehkäisy. Saksan tuen varmistaminen Venäjää vastaan. Suur-Suomen toteuttaminen. Johdonmukaisuus, vakaus ja pitkäjänteisyys ulkopoliitikassa. Kansan kokoaminen. Korkeimman valtiovallan käyttäjä puolueriitojen yläpuolella.

Senaatin siirtyminen perustuslaillisen monarkian kannattajaksi tapahtui toukokuussa 1918. Siinä tilanteessa Saksa näytti olevan voittamassa maailmansodan, kun se oli voinut siirtää itärintamalta huomattavia joukkoja länteen.

Svinhufvud hyväksyi 6.6. Paasikiven senaatin hallitusmuotoesityksen, joka jätettiin eduskunnalle 11.6. Perustuslakivaliokunta antoi siitä mietintönsä 6.7. ja Saksa antoi tukensa monarkialle 17.7. Mutta sitten hallitusmuotoesitys törmäsi 7.8. eduskunnassa siihen, että vaadittavaa 5/6 enemmistöä perustuslain julkistamiseksi kiireelliseksi ei ollut, joten hallitusmuotoesitystä ei hyväksytty.

Hallitusmuotoesitys kaatuu.

Miten edetä? Vielä elokuun alussa näytti vahvasti siltä, että Saksan kesähyökkäykset, jotka olivat jo päätyneet lähes Pariisin porteille, menestyvät. Senaatti päätti edetä saksalaisen kuninkaan saamiseksi. 9.8. eduskunta hyväksyi äänin 58–44 ehdotuksen vuoden 1772 hallitusmuodon 38 §:n mukaiseen kuninkaanvaaliin ryhtymisestä – ”jos valta-istuin jäisi awonaiseksi miespuolisen Kuningasheimon sukupuuton kautta”. Tällä valtuutuksella senaatti ryhtyi 14.8. valmistelemaan kuninkaan vaalia.

Vankileirit.

Kesällä 1918 kävi ilmeiseksi, että vankileirien olot olivat sietämättömän huonot ja kuolleisuus leireissä sai kauhistuttavat mittasuhteet. Kulkutaudit olivat pääsyy vankileirikuolleisuuteen, mistä on Sotasurmaprojektissa perusteellinen tutkimus. Eduskunta oli jo kesän alussa säätänyt lain ehdollisista vankeusrangaistuksista, jonka nojalla osa vangeista pääsi pois leireistä. Kaikkiaan vankileireillä on laskettu kuolleen yli 12 000 vankia, mikä ylitti moninkertaisesti taistelutoimissa kuolleet.

Torpparivapautus.

Linnan teoksessa torpparien pyrkimyksellä vapautteen on keskeinen rooli. Vallankumouksen motiivina tähän ei ollut syytä. Tosiasiassa jo Svinhufvudin itsenäisyysenaatin ohjelmassa 27.11.1917 luki: ”... on mitä kiireimmiten ryhdyttävä toimiin valtion mailla ja yksityisten tiloilla olevien torppien itsenäistytämiseksi samoinkuin maan hankkimiseksi tilattomalle väestölle”. Tätä tarkoittava lakiesitys annettiin eduskuntaan 22.1.1918. Täysin porvareista koostuvat ns. tynkäeduskunta hyväksyi torpparilain 17.7.1918 äänin 104-2 ja korkeimman vallan haltia Svinhufvud vahvisti torpparilain 15.10.1918.

Lain mukaan valtio maksoi lunastushinnan maanomistajalle. Torpparit maksoivat valtiolle 6 % vuotuismaksulla, maksuaikaa oli 37 vuotta. Ratkaisevaksi osoittautui säädös, jonka mukaan maksuhinta määrättiin vuoden 1914 markoissa eli se oli vain 1/10 käyvästä arvosta. Asetuksen jälkeen lunastustoimiin ryhdyttiin toukokuussa 1919 ja vuonna 1919 lunastukseen tuli 25 000 torppaa.

Armahdukset.

Ehdonalaisen rangaistuksen jälkeen merkittävin vankileirejä tyhjentävä tekijä olivat valtionpäämiehen tekemät armahduspäätökset. Niillä alennettiin tuomioita niin, että vangit pääsivät ehdonalaiseen vapauteen. Svinhufvud armahti 30.10.1918 enintään neljä vuotta ehdotonta vankeutta saaneet 10 206 vankia, jolloin leireillä oli jäljellä vielä 12 000 vankia. Svinhufvud armahti 7.12.1918 enintään kuusi 6 vuotta ehdotonta vankeutta saaneet 6 519 vankia ja muutti kuolemanrangaistukset elinkautiseksi, elinkautisen tuomion 12 vuodeksi ja muiden vankeutta alennettiin kolmasosalla. Samalla päätöksellä Svinhufvud vapautti ns. valkoisen terrorin tekijät syytteeseen joutumiselta.

Kun huhtikuussa oli ollut noin 80 000 vankia, oli heitä kuoleman, vapauttavien ja ehdonalaisten tuomioiden ja armahdusten jälkeen joulukuun lopussa noin 6 500 vankia. Valtionhoitajana Mannerheim armahti 19.6.1919 vielä 12 SDP:n kansanedustajaa sekä 2 071 muuta vankia. Eduskunta sääti 30.1.1920 lain, jonka nojalla vapautui 2 600 vankia ja kaikille ehdonalaisessa vapaudessa oleville palautettiin kansalaisluottamus. Keväällä 1921 vangittuna oli noin 900 murhiin ja ryöstöihin syyllistynyttä ja kapinan johtoon osallistunutta vankia. Viimeinen vuoteen 1918 liittyvä päätös 6.3.1947 oli vapauttaa syytteistä punaiset johtomiehet Neuvostoliitossa, jolloin osa heistä saattoi palata Suomeen ja politiikkaan.

Suomen kuningas.

Saksalaisen prinssi Friedrich Karlin suostumus saatiin 9.9. ja eduskunta valitsi hänet Suomen kuninkaaksi Fredrik Kaarlexi 9.10. Mutta Saksan sotaonnen kääntyminen vaikutti siihen, että senaatti lähti jo 15.10. siitä peräytymään. Toinen syy oli se, että Saksan viholliset eli Entente ilmoitti, ettei se hyväksy saksalaista kuningasta eikä Suomen itsenäisyyttä tunnusteta, mikäli hanke jatkuu.

Politiikan suunnanmuutos.

Svinhufvudin johdolla Suomen johto teki määrätietoisien ulkopoliittisen suunnanmuutoksen. Taustalla oli tosiasia, että Saksa antautui 11.11. Kolme päivää myöhemmin 14.11. eduskunta merkitsi tiedoksi, ettei Friedrich Karl ota tässä vaiheessa vastaan Suomen kruunua. Samana päivänä Suomalainen puolue, Nuorsuomalainen puolue, Ruotsalainen puolue, Kansanpuolue ja Maalaisliitto päättivät pyytää kenraali Mannerheimia valtionhoitajaksi. Puolueet sopivat, että maahan on saatava uusi kokoomushallitus. Maalaisliitto on valmis tulemaan mukaan, mikäli hallituksessa on tasavaltalainen enemmistö. Eduskuntavaalit on järjestettävä helmi- tai maaliskuussa.

16.11. Valtionhoitaja Svinhufvud katsoi uuden hallituksen muodostamisen olevan niin kiireellinen kysymys, ettei sen ratkaisu voi jäädä odottamaan uudeksi valtionhoitajaksi ehdotetun kenraali Gustaf Mannerheimin paluuta kotimaahan.

17.11. Senaatti pyysi virallisesti Mannerheimia Suomen uudeksi valtionhoitajaksi. Lontoossa oleskellut Mannerheim vastasi ehdotukseen myöntävästi.

20.11. Sotaministeri Wilhelm Thesleff jätti eronpyyntönsä.

27.11. Svinhufvud myönsi Paasikiven senaatille eron ja nimitti pääministeri Lauri Ingmanin hallituksen. Vielä edellisenä keväänä eduskunnan puhemies Lauri Ingman oli kirjoittanut jäähyväiskirjeen perheelleen uskoen viimeisen hetkensä koittaneen punaisten hallitsemassa Helsingissä. Ja nyt hänet nimitettiin suomen pääministeriksi. Ingmanin jäähyväiskirje on julkaistu uusimmassa *Vapaussoturi* lehdessä.

Svinhufvud vahvisti samalla 27.11. useita nimenmuutoksia. Senaatti muuttui valtioneuvostoksi, senaatin toimituskunnat ministeriöiksi, senaatin varapuheenjohtaja pääministeriksi ja prokuraattori oikeuskansleriksi.

Valtionhoitajanvaihdos.

Korkeinta valtaa käyttänyt Svinhufvud – hän ei koskaan käyttänyt valtionhoitaja-titteliä – jätti 10.12. eroanomuksen tehtävästään edellyttäen, että kenraali Mannerheim valitaan hänen tilalleen. Eduskunta hyväksyi 12.12. Svinhufvudin luopumisen korkeimmasta vallasta, valitsi Mannerheimin valtionhoitajaksi ja valtuutti hänet käyttämään korkeinta valtaa, mikäli sitä tätä ennen ei ollut siirretty valtioneuvoston käytettäväksi, sekä valtuutti valtioneuvoston käyttämään mainittua valtaa, kunnes Mannerheim saapuisi maahan.

Vuoden 1918 arvot.

Kun katsotaan Suomen asemaa tammikuussa 1918 ja joulukuussa 1918, voidaan todeta, että demokratia pelastettiin – kovalla hinnalla, oikeusvaltio pelastettiin – kovalla hinnalla, torpparit vapautettiin ja – mikä tärkeintä – itsenäisyys varmistettiin.